

Toespraak door Willem R. de Jong ter gelegenheid van de restauratie en terugplaatsing van het grafmonument van Christiaan Brunings en Willem Frederik Conrad op 22 augustus 2014

De restauratie van het grafmonument van Brunings en Conrad was aanleiding om me wat te verdiepen in de historie van dit monument. Dat wat ik hier en daar over die historie had gelezen was in mijn ogen vak niet zo heel wel doortimmerd. Mijn verhaal staat inmiddels ongeveer op papier en zal binnenkort verschijnen in een deeltje van de Bavoreeks – de meesten van u welbekend. Ik wil daaruit nu slechts een paar zaken aanstippen.

Maar vooraf wil ik iets zeggen als voorzitter van het College van Kerkrentmeesters van de Protestantse Gemeente. Wij zijn de Vereniging van Vrienden van de Grote Kerk zeer erkentelijk niet alleen voor de financiering, maar ook voor de wijze waarop zij de broodnodige restauratie van het monument heeft voorbereid en vormgegeven. Ik wil hier vooral ook Jaap Hulscher noemen. Het was zijn laatste grote project in zijn twaalfjarig bestuurslidmaatschap van de Vereniging. Veel dank voor dit alles; ook voor de geboden financiële ondersteuning door Rijkswaterstaat, het Hoogheemraadschap Rijnland en het Prins Bernard Cultuurfonds. Het monument staat er, zoals u allen kunt zien, nu weer prachtig bij. Het is de zoveelste bijdrage van de Vereniging aan de verfraaiing en restauratie van het interieur van deze monumentale kerk.

Ik ben gevraagd om u iets te vertellen over de historie van dit monument. Die ontstaansgeschiedenis had om het wat zachtjes te zeggen, nogal wat voeten in de aarde.

Om te beginnen: het zijn eigenlijk twee monumenten. En al de oprichting van het eerste monument, een gedenkteken voor Christiaan Brunings, heeft een kleine 15 jaar gekost. En voordat het hele monument er stond zijn we vervolgens weer 20 jaar verder; en ook zo'n 35 jaar na het overlijden van Frederik Willem Conrad.

Dat eerste gedenkteken voor Brunings is de urn op een voetstuk met inscriptie die u ziet staan boven op het grafmonument voor Conrad.

Christiaan Brunings geldt min of meer als de grondlegger van de tegenwoordige Rijkswaterstaat. Hij was op het moment van zijn overlijden “directeur-generaal der rivier- en zeewerken der Bataafsche republiek”, en ook nog “generaal opziener” van het Hoogheemraadschap Rijnland. Brunings overleed op 16 mei 1805 in Den Haag in het bijzijn van zijn protegé en ook vriend, Frederik Willem Conrad. Hij was toen 69 jaar oud en werd begraven hier in de Grote Kerk van Haarlem. Conrad werd Brunings opvolger als opziener van Rijnland. In 1807 werd hij tevens aangesteld in de nieuw gecreëerde functie van van “Inspecteur-Generaal van de waterstaat van het Koninkrijk Holland”.

Het gerestaureerde grafmonument van C. Brunings en F.W. Conrad

In een staatsbesluit begin 1806 ondertekend door de raadspensionaris van de Bataafse Republiek, Rutger Jan Schimmelpenninck, werd bepaald dat om Brunings buitengewone kunde en ervarenheid in de waterbouwkunde te eren, op kosten van de staat, een gedenksteen zal worden opgericht. Het moet gaan - en ik citeer – om “een min kostbaar, doch door eenvoudige schoonheid zich onderscheidend Marmeren Gedenksteen, bestaande in deszelfs Buste, rustende op een voetstuk, dragende op de voorzijde deszelfs naam, den dag, het jaar en de plaats van zijner Geboorte, en van zijn overlijden, in Gouden Letteren te plaatsen in de hoogte aan den naasten Pijlaar bij deszelfs Graf, in de Groote Kerk te Haarlem”. Daarnaast werd een prijsvraag uitgeschreven voor het beste boek over Brunings’ verdiensten voor de waterbouwkunde. Over de verdiensten niet alleen van Brunings maar ook van Conrad voor de Nederlandse waterstaat zult u zo over een kwartiertje vast meer horen van de ir. Van de Gazelle, plaatsvervangend directeur-generaal van Rijkswaterstaat.

Maar ik ga verder met de historie van het grafmonument. Als u kijkt naar het gedenksteen voor Brunings dan ziet u dat dit helemaal geen buste is. Weliswaar kreeg de beeldhouwer Barthelomeus Ziesenis (1762-1820) opdracht om een ontwerp te maken. In de collectie van het Rijksmuseum bevinden zich ook nog diverse tekeningen voor zo’n buste. Maar zijn ontwerp werd te duur en groots bevonden. En vervolgens raakte het hele project vooral door, zeg maar, de vele veranderingen in het toenmalige staatsbestel simpelweg in het vergeethoekje.

Een jaar na het staatsbesluit werd nog wel de winnaar van de prijsverhandeling over het leven en de verdiensten van Brunings bekend gemaakt. De winnaar bleek niemand anders

te zijn dan Frederik Willem Conrad. Maar nog voor hem de bijbehorende prijs kon worden uitgereikt overleed hij in 1808 op een leeftijd van nog maar 38 jaar aan de gevolgen van roodvonk. Conrad werd begraven in hetzelfde graf in de Grote Kerk waarin drie jaar eerder zijn leermeester en ook voorganger was begraven. Het zou overigens pas ruim twintig jaar later tot publicatie van de winnende verhandeling komen.

Een kleine vijftien jaar na het overlijden van Brunings wees een ambtenaar, die indertijd geijverd had voor de oprichting van een gedenkteken, koning Willem I op het staatsbesluit uit 1806. De koning, die veel met de waterstaat op had, besloot desgevraagd dat dit besluit alsnog zou worden uitgevoerd. Uit twee ontwerpen koos hij dat van de urn op een voetstuk met inscriptie. Het gedenkteken voor Brunings werd in 1820 aangebracht in en aan de kolom waarbij zich thans het grafmonument van Brunings en Conrad bevindt. Het is van de hand van Paulus Joseph Gabriël (1784-1833), hofschilder van Koning Willem I en stadsbeeldhouwer van Amsterdam.

Maar als u nu denkt dat het gedenkteken voor Brunings werd geplaatst aan een kolom dicht bij het graf waarin hij, en drie jaar later ook Conrad, indertijd waren begraven dan heeft u het mis. De lichamen van Brunings en Conrad lagen namelijk aanvankelijk in graf nr. 101; een graf vlakbij de zuid-oostelijke vieringkolom. Maar dit heb ik tot nu toe alleen kunnen opdiepen uit de grafboeken van de kerk. Mogelijk vond men het achteraf geen goed idee om een gedenkteken aan te brengen aan de zuidoostelijke vieringkolom. In elk geval, men schoof een kolom op naar het oosten; en aansluitend werden de lichamen van Brunings en Conrad herbegraven in graf nr. 69. Maar als u nu vervolgens denkt dit het graf is onder de grafzerk van het monument voor Brunings en Conrad dan moet ik u opnieuw teleurstellen. Wel lag graf nr. 69 daar vlakbij. Op de plaats namelijk waar nu een grafsteen met nr. 58 ligt. Graf nr. 69 werd al wel afgedekt door de marmeren zerk die nu deel uitmaakt van het monument van Brunings en Conrad. Maar in 1820 was op die zerk alleen nog maar sprake van Christiaan Brunings. Dat in dat graf ook de overblijfselen van Frederik Willem Conrad lagen werd nergens zichtbaar. Of zoals Wolff dit, in 1845 in zijn boek over de Grote Kerk, terugkijkend beschrijft: “alleen in het doodenboek der Grootte kerk, bestond daarvan de herinnering”.

Dat weer twintig jaar later de herinnering aan Frederik Willem Conrad in de Grote Kerk alsnog op monumentale wijze zichtbaar is gemaakt vond – denk ik – uiteindelijk haar eerste aanleiding in een wat ongelukkige opmerking van Hildebrand. Hildebrand is het pseudoniem van Nicolaas Beets. Hij was dominee en schrijver; Haarlemmer van geboorte en auteur van de *Camera Obscura*; en hij werd in 1840 beroepen tot dominee te Heemstede.

Hildebrand had kort daarvoor onder de titel “Begraven” een opstel geschreven waarin hij tekeer ging tegen de vele gedenktekens in kerken tot meerdere eer en glorie van aardse stervelingen. Hij misgunt mensen geenszins een laatste rustplaats in een kerk. Maar, en ik citeer Hildebrands nu maar even:

Maar weet gy, wat *ik* bespottelijk, wat *ik* ergerlijk vind? Het zijn uwe wapenborden, uwe grafnaalden, uwe eerzuilen in de Kerk; uwe lofverzen op stof en assche, onder het oog van God en in Zijn heilig huis op aarde, geschreven. Het zijn de trophéén van dwazen trots, wereldsche ijdelheid, nietigen rijkdom, verwaande wetenschap,

bloedigen oorlog, dáár te pronk gesteld, waar oodmoed en nederigheid met gebukten hoofde zich voor het oog des Heeren stellen. ... Het zijn de deugden en gaven van den krijg, der geleerdheid, van het kabinet, der kunst, der nijverheid, tot van den waterstaat toe, gehuldigd in overblijfsels van menschen van allerlei neiging, allerlei gedrag, allerlei geloof en ongeloof.

Nou, dat liegt er niet om en klinkt ons vandaag de dag nogal hoogdravend en bombastisch in de oren. Deze woorden riepen ook toen al een reactie op. In een open brief in een nummer van het tijdschrift *De Vriend des Vaderlands* uit 1840 gunt ene Hydraulicus Hildebrand zijn opvattingen. Maar hij meent dat men er ook anders over kan denken. En hij valt hem hard over de zinsnede: “tot van den waterstaat toe”. Hij acht deze woorden “grievend! Zoo wel voor een geheel achtingswaardig lichaam, als voor enkele personen”. Hij constateert dat de Grote Kerk te Haarlem de enige kerk in Nederland is waarin een gedenkteken voor een waterbouwkundige is opgericht. Namelijk het eenvoudige gedenkteken voor Brunings. Hydraulicus signaleert echter ook dat het nauwelijks bekend is dat in deze kerk in hetzelfde graf ook de waterbouwkundige Frederik Willem Conrad ligt begraven. Volgens hem zou Hildebrands minachting niet alleen de persoon van Brunings, maar evenzeer die van Conrad treffen.

Achter deze felle aanklacht ging inderdaad een waterbouwkundige schuil. Hydraulicus was namelijk het pseudoniem van Frederik Willem Conrad (1800-1875), de jongste zoon en naamgenoot van zijn vader. En ik denk dat deze als minachtend ervaren woorden van Hildebrand Frederik Willem Conrad jr. er toe hebben gebracht te gaan ijveren om de gedachtenis aan zijn vader in de Grote Kerk alsnog recht te doen.

Frederik Willem jr. was nog maar 8 jaar oud toen zijn vader in 1808 overleed. Na de dood van Conrad had koning Lodewijk Napoleon besloten dat zijn drie zonen op staatskosten voor de dienst bij de waterstaat zouden worden opgeleid. En alle drie wisten ook hoge posities bij deze dienst te bereiken. De jongste zoon, Frederik Willem, werd in 1839 aangesteld tot ingenieur-directeur van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij en hij was in die jaren al een man van groot gezag. Toen hij de kerkmeesters van de Grote Kerk toestemming vroeg om de naam van zijn vader te mogen bijschrijven op de zerk waaronder deze begraven lag en ook een eenvoudig gedenkteken aan de kolom te mogen doen bevestigen werd daarop goedgunstig gereageerd. Ook toen zijn voornemen naderhand bleek neer te komen op de aanleg van iets wat toch wel een praalgraf voor Conrad mag worden genoemd inclusief een nieuwe grafkelder.

Zodoende werd in 1843 op kosten van de zonen van Frederik Willem Conrad, onder het gedenkteken van Brunings, op een zwart marmeren sokkel een wit marmeren opbouw met een fraai basreliëf en een inscriptie ter ere van hun vader geplaatst. Tevens werd aan de voet van dit monument een nieuwe grafkelder ingericht. De overblijfselen van Brunings en Conrad werden opgegraven uit graf nr. 69 en in twee kleine bottenkistjes in de tamelijk ondiepe grafkelder geplaatst. De grafkelder werd afgedekt met de witmarmeren zerk die op het eerdere graf van Brunings en Conrad had gelegen. Hierop was nu ook ingebeiteld de naam van Frederik Willem Conrad, de datum van zijn overlijden en net als voor Brunings een grafschrift. Het geheel werd omgeven door een ijzeren hek. Daarmee was het grafmonument

ter ere van Brunings en Conrad voltooid; zij het wel meer dan drie decennia na het overlijden van beiden.

Kort nog iets over het prachtige basreliëf op de epitaaf voor Conrad:

Het reliëf is van de hand van Jozef Geefs (1808-1885), classicistisch beeldhouwer uit Antwerpen. Rechts staat afgebeeld de god Poseidon. Poseidon, of zo u wilt Neptunus, is de god van de zee en beschermer van de wateren. Hij zit in een bootje getrokken door twee zeepaarden varende op de golven van de Noordzee en wordt vergezeld door zijn zoon Triton, een meerman. Overigens, het bovenstuk van zijn drietand is nog niet zo heel lang geleden spoorloos verdwenen. Links op het reliëf ziet u Demeter, de godin van de landbouw. Zij rust met haar rechter arm op een kruik waaruit het water van de Rijn stroomt. In haar linker hand houdt zij de hoorn des overvloeds, staande voor de verbeterde vruchtbaarheid van Rijnland. Op de achtergrond zijn afgebeeld de uitwateringssluizen van Katwijk. Deze werden onder de directie van Frederik Willem Conrad in heel korte tijd aangelegd en in 1807 kort voor zijn dood feestelijk geopend door koning Willem I. De sluizen moesten een eind maken aan de wateroverlast waarmee het hoogheemraadschap Rijnland al heel lang te kampen had.

Tot slot wil ik heel kort ook nog iets vertellen aangaande het verdere wel en wee van het grafmonument. Ik zei in het voorgaande dat het gedenkteken voor Brunings indertijd in de hoogte is ingebouwd in een kolom. Maar zoals u vast al wel zult hebben opgemerkt: dit gedenkteken staat nu los van de kolom bovenop op het monument voor Conrad. Deze ingreep mag u bijschrijven op het conto van Pierre J.H. Cuypers, de grote man van de algehele restauratie van de kerk in de jaren 1877 tot 1918. Heel kort voor het begin van deze restauratie waren onder leiding van Cuypers de oude tapijtschilderingen op de kolommen van koor en voorkoor gerestaureerd en vernieuwd. Deze schilderingen waren na de reformatie met witkalk overdekt; de aanwezigheid ervan kwam halverwege de 19^e eeuw weer aan het licht. Ook op de kolom met daarin het gedenkteken voor Brunings werden enkele restanten van een tapijtschildering gevonden. Echter zo weinig dat het atelier van Cuypers en Stoltzenberg het bloempatroon op de tapijtschildering nieuw moest ontwerpen. Deze schildering werd

omstreeks 1876 op de kolom aangebracht, maar de nis met het gedenkteken voor Brunings zaten daarbij hinderlijk in de weg.

Zo'n tien jaar later liep Cuypers op inspectie in de kerk rond. Hij vernam dat enige reparaties aan het monument zouden worden verricht en zag zijn kans schoon om de kolom te ontdoen van de nis met het gedenkteken voor Brunings. Cuypers meende dat het hele monument inclusief het hek zo'n 25 centimeter naar voren moest worden verplaatst; vervolgens kon het gedenkteken voor Brunings bovenop het monument voor Conrad worden geplaatst. Aldus geschiedde in 1887. De herstellingen aan kolom en basement die daarvoor nodig waren zijn nog duidelijk te zien.

Natuurlijk er valt over de historie van het grafmonument van Brunings en Conrad nog meer te vertellen, maar ik wou het voor dit moment hierbij maar laten.